

**ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА, ДИПЛОМАТИЧНА ТА
ТОРГОВЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ НІМЕЦЬКОЇ ГАНЗИ У
XII-XVII СТОЛІТТЯХ
(ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ І
РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ)**

ЦВАТИЙ В. Г.,
кандидат історичних наук, доцент

**Дипломатична академія України
при МЗС України**

Рецензія на монографію: Подаляк Н.Г. Ганза: мир торгівли и политики в XII-XVII столетиях. - К., 1998. - 202с.

Медієвісти і історики раннього нового часу не розпещені останнім часом новими публікаціями, зокрема монографіями, в яких подається ґрунтовне дослідження наукових проблем.

Подаючим надію кроком є монографія Н.Г.Подаляк, яка нещодавно побачила світ під грифом Дипломатичної академії України і Інституту української археографії та джерелознавства ім.М.С.Грушевського Національної Академії наук України. Автор продовжує спроби відродити славні традиції української науки в дослідженнях європейського середньовіччя, які незаслужено забуті, а багато в чому втрачені у колишніх медієвістичних центрах України - Києві, Запоріжжі, Харкові, Одесі, Чернігові, Донецьку та інших.

Сама поява монографії з цього періоду історії не може не радувати. А тому, перш за все є бажання відверто віддати належне енергії, наполегливості і ентузіазму автора, доцента Київського Національного університету культури та мистецтв Н.Г.Подаляк, яка зуміла подолати існуючі на різних рівнях видавничьких інстанцій упередження проти середньовіччя і раннього нового часу і знайти змогу і кошти на видання своєї праці.

Монографія Н.Г.Подаляк, яку представляє сьогодні читачеві рецензент, є доволі оригінальним дослідженням, в якому автор на підставі науково-теоретичних і методологічних положень в доступній формі розкриває торгово-політичну та зовнішньополітичну, зокрема дипломатичну, діяльність Німецької Ганзи. Адже Німецька Ганза - це один з найцікавіших і найяскравіших феноменів європейського Середньовіччя і не дивно, що вивчення її історії сягає середини минулого

століття, коли в Німеччині було створено Історичне ганзейське товариство. В сучасному світі все частіше лунають голоси тих, хто вбачає в Ганзі далекий прообраз об'єднаної Європи, і тому інтерес до її діяльності з плином часу не згасає. Автор у своїй монографії оцінює і осмислює ряд важливих подій в історії Німеччини, зокрема історії Німецької Ганзи. В центрі його уваги - передумови і обставини виникнення об'єднання, механізм його функціонування на різних етапах свого існування, мінливий характер торгівлі, специфіка політичних методів, особливості дипломатичної тактики і своєрідність соціальної історії Ганзи.

В українській історіографії, втім, як і в історіографії країн СНД, монографія Н. Подаляк є першою спробою висвітлити панораму торговельної діяльності і політичного життя Ганзи протягом всього періоду її існування, з XII по XVII століття. Чітке визначення концепції дослідження, проблемно-тематичний підхід та історико-порівняльний аналіз уможливили з нових позицій вирішення важливої наукової і практичної проблеми, яка відповідним чином не ставилась і не вирішувалась у вітчизняній та зарубіжній германістиці.

Дослідження спирається на широке коло різноманітних джерел. Оригінальне прочитання вже відомих і залучення нових матеріалів вимагали від автора постійного критично-аналітичного підходу, зумовили вивіренисть і переконливість висновків з ряду дискусійних проблем. Серед них - насамперед проблема виникнення Ганзи. Відтворюючи цей надзвичайно складний процес, Н.Подаляк доводить, що він був спричинений прагненням міст гарантувати купецьку безпеку, отримати широкі торгові привілеї за кордоном, протистояти утискам територіальних князів. Автор цілком справедливо вважає, що оформлення такого могутнього організму, як Ганза, стало не тільки можливим, але й необхідним за умов, коли в Німеччині не існувало міцної королівської влади, а її купецтво було змушене налагоджувати ділові й політичні контакти з контрагентами у тих країнах, де розгортався процес централізації. Особлива увага приділена вендському угрупованню та його перетворенню на ядро об'єднання, яке доклало чимало зусиль, щоб забезпечити ганзейцям пріоритетні позиції у балтійській торгівлі.

В монографії проведена чітка межа між поняттями «Ганза купецька» і «Ганза міст» як якісно різними стадіями існування об'єднання. Автор доводить, що на першому етапі виникали невеликі локальні спілки купців, які мали на меті забезпечення і захист своїх торгових привілеїв за кордоном. На другому - керівництво об'єднанням перейшло до міських патриціансько-олігархічних магістратів, а сама Ганза перетворилась на найвпливовішу економічну і політичну силу балтійсько-північноморського регіону. Цю трансформацію дослідниця

сприймає як цілком закономірне явище, розглядаючи у тісному зв'язку з ним такі важливі урбаністичні проблеми, як структурна еволюція міської влади, характер і основні тенденції стратифікації міського населення.

Новаційні зрушення, яких наприкінці ХХ ст. зазнало історичне знання, призвели до актуалізації саме цих питань і зумовили принциповий перегляд автором тих їх базових концептів, які ще до недавня здавалися цілком очевидними. Н.Подальєк не обмежується повідомленнями податкових реєстрів, які дозволяють скласти уявлення про реальні прибутки окремих груп городян, а по зернятку збирає скупі дані різнохарактерних джерел, щоб з їх допомогою з'ясувати професійний склад, форми і характер власності, політико-правовий статус різних соціальних страт.

Принципово новою є постановка питання щодо ролі і місця Ганзи в історії Німеччини XII-XVIIст. Автор рішуче відходить від досить традиційної оцінки Ганзи як виключно торгового об'єднання і вважає за необхідне сприймати її як складний торгово-політичний організм. Ганзейські політики віддавали перевагу дипломатичним переговорам і вважали, що це найкращий спосіб вирішення проблем, далеко вигідніший, ніж війна. І були вони не стільки миролюбні, скільки навчені досвідом, знанням того, з яким ризиком пов'язана війна. Навіть для економічно могутньої Ганзи мобілізація необхідних для війни коштів і ресурсів супроводжувалась ускладненими проблемами. Саме цим пояснюється те, що Ганза удавалась до війни як засобу досягнення економічних і політичних цілей лише в крайніх випадках, коли не вдавалося досягти успіху шляхом переговорів, політичного і економічного тиску або коли сам супротивник переходив до воєнних дій.

Але навіть коли справа доходила до війни, ганзейці продовжували дипломатичну боротьбу. При цьому вони турбувалися про те, щоб мати вигляд захисника законних прав і показати супротивника (часто вельми обгрунтовано) як порушника миру і законів. З огляду на це в книзі чимале місце відведено різним зовнішньополітичним аспектам ганзейської історії і численним війнам, діяльності ганзейської дипломатії, впливу політичних подій на стан торгівлі тощо. При цьому увага дослідниці насамперед зосереджена на дискусійних і невирішених у сучасній історіографії проблемах.

Н.Подальєк правомірно підкреслює виключну роль у ганзейському зовнішньоекономічному курсі торгової блокади і відводить їй роль ефективного і надійного засобу не лише економічного, але й політичного тиску на держави - контрагенти. Не погоджується дослідниця і з тією точкою зору, що справжнім моментом заснування Ганзи слід вважати створення Кьольнської конфедерації. Вона зазначає, що то був дійсно «єдиний в історії Ганзи випадок, коли спільна мета тісно з'єднала таку

велику кількість міст, причому не лише ганзейських», але сприймає конфедерацію як звичайний військовий союз, оформлення якого не внесло жодних кардинальних змін «ні в структуру, ні в організацію, ні в принципи діяльності Ганзи» (С.68-69).

З цим висновком тісно пов'язане висвітлення таких важливих аспектів теми, як внутрішньоганзейська роз'єднаність, розбіжність інтересів, а іноді навіть відкрита ворожнеча між членами співдружності. На думку автора, з якою погоджується рецензент, саме внутрішня конфронтація значною мірою зумовила ослаблення Ганзи та її неспроможність належним чином протистояти тиску торгових суперників.

Цілком вірно відмічаючи, що за характером ганзейська торгівля завжди залишалась переважно транзитною і оптовою, Н.Подаляк разом з тим докладно простежує еволюцію її форм і методів, а також переміщення торгових шляхів і напрямків і доводить, що відбувалось це під тиском конкурентів та змін у торговій кон'юнктурі.

Принциповою новизною, на погляд рецензента, відрізняється і оцінка наслідків знаменитого Штральзундського миру. Визнаючи той беззаперечний факт, що штральзундська угода була важливим успіхом ганзейської дипломатії, автор вступає в полеміку з тими істориками, які стверджують, що згаданий мир відкрив добу надзвичайного процвітання і півторавікового панування Ганзи на Балтійському морі. Дійсно, «укладення Штральзундського миру створило виключно сприятливі умови для розвитку ганзейської торгівлі в останні десятиріччя XIV ст.» (С.72). Проте в цілому, як переконливо доводить Н.Подаляк, мир ознаменував поворотний момент в історії Ганзи, апогей її могутності, після чого, вже на початку XV ст., з повною очевидністю виявились перші ознаки ганзейської кризи.

Історія Ганзи невід'ємна від історії міст, які входили до її складу. Тому цілком зрозуміла та велика увага, яку автор надає проблемам внутрішньоміського розвитку. До кола її зору потрапили такі важливі питання, як стан, тенденції розвитку і позиції ремесла у загальній структурі міської економіки; динаміка соціального життя; формування системи самоврядування: характер і еволюція міських органів влади; причини, хід і наслідки міських повстань; вимоги бюргерської опозиції і методи діяльності бюргерських комітетів тощо.

Торкаючись надзвичайно важливого сюжету про стосунки міст з князями, автор переважно зосереджується на тому їх етапі, коли розгортався процес територіальної централізації. Ця проблема зовсім недавно привернула до себе увагу медієвістів і істориків раннього нового часу, і цікаві спостереження Н.Подаляк, безумовно, стануть певним внеском у з'ясування складного питання про характер німецької державності.

Не менш актуальним є і такий маловивчений аспект ганзейської історії, як Реформація. В монографії не тільки простежуються її головні події, але, що надзвичайно важливо, з'ясовуються її принципові особливості. Не викликає сумніву висновок автора, що на відміну від центральних та південних районів Німеччини, де Реформація злилась з Селянською війною, на Півночі вона поєдналась з соціально-політичними виступами міського населення.

Автор продемонструвала прекрасну обізнаність у джерелах і бездоганне володіння їх матеріалом. Незаперечними здобутками дослідження є цікаві і оригінальні думки автора, а наукова ґрунтовність і полемічний характер роботи вдало поєднуються з живістю і доступністю викладення.

Надалі у рецензії прийнято переходити до сакраментальної фрази про те, що вказані недоліки не знижують цінності роботи. Але в колі читачів, яких цікавлять видання з історії середньовіччя і раннього нового часу хочеться детальніше зупинитися на надзвичайно важливій проблемі сьогодення - популяризації видань саме такого типу.

На думку рецензента, автору вдалося поєднати високий науковий рівень з дохідливістю викладу матеріалу. І якщо шукати в роботі рецепти успіху, то ключовим словом буде «проблемність». Автор вдало поставив проблему і запросив читачів (від науковців до звичайних читачів-аматорів) думати разом, розкрити таїни своєї лабораторії, а де в чому і зробити зізнання в тому, що йому не все відомо.

На завершення хотілось би висловити деякі зауваження і побажання.

Н.Подаль не приділила належної уваги такому важливому напрямку ганзейської торгівлі XIV-XVI ст., як «гірський шлях», що вів до Львова, і набув особливого значення у зв'язку з Великими географічними відкриттями. Висвітлення цього сюжету має неабиякий інтерес і для української історії, що могло б сприяти поглибленому з'ясуванню її певних проблем.

Поза межами книги залишилися, на жаль, і такі важливі питання, як стан освіти і культури, особливості ганзейського менталітету і повсякденності, хоча їх вивчення, безумовно, розширило б наші уявлення про ганзейський світ.

Але ці зауваження є своєрідними достоїнствами рецензованої книги, тому що вони спонукають до нових наукових пошуків, наукових дискусій, зіткнення різних наукових позицій.

Можливо, на погляд рецензента, книга доц.Подаль Н. Г. викличе у читача бажання подискутувати з автором з того чи іншого питання. Але це зовсім не обов'язково пов'язане з яким-небудь упущенням автора, втім, майже неминучим в такому багатоплановому дослідженні, присвяченому вирішенню значних дослідницьких завдань. Швидше за все, причина полягає в іншому. Автор запропонував нові підходи і

своє трактування ряду дискусійних проблем, а це спонукає читачів до нових наукових пошуків і досліджень. Читач, який вдумливо ставиться до складних і суперечливих подій минулого і сьогодення, знайде в книзі інформацію для роздумів.

Монографія Н.Подаляк є вагомим внеском у розвиток вітчизняної медієвістики, переконливим свідченням того, як, не пориваючи з традицією, можна висвітлювати проблеми середньовічної історії та історії раннього нового часу на рівні новітніх досягнень у цій галузі історичного знання.

Відродно відзначити і той факт, що своєю працею автор продовжує славні традиції саме української школи медієвістики та історії раннього нового часу. Подібні праці привнесуть багато користі у їх відродження та подальший розвиток.

Наукові дослідження з цього періоду історії повинні друкуватися дедалі частіше - і це не просто побажання, а життєва необхідність. Чекає, що хтось прийде і змінить всезагальне ставлення до середньовічної проблематики, поки що не доводиться. Ми самі повинні виконати цю роботу.

В цілому монографія Н.Подаляк є давно очікуваним і корисним дослідженням, яке поповнює наукову думку новими фактами і трактуванням подій середньовіччя і раннього нового часу, розширює наші знання про той час, дає імпульс подальшим дослідженням. Все це дає підстави вітати її вихід у світ і сподіватись, що автор продовжить дослідження у цьому напрямі. Книга, безперечно, з цікавістю буде зустрінута вченими як нашої країни, так і за рубежем.